

PÉTER PÁZMÁNY ȘI PROBLEMELE ELITEI CATOLICE DIN TRANSILVANIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

Ildikó HORN*

PÉTER PÁZMÁNY AND THE PROBLEMS OF THE TRANSYLVANIAN CATHOLIC ELITE IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY (Abstract)

The paper discusses the difficulties faced by the Catholics in the principality of Transylvania after the failure of the Habsburg takeover in the early 17th century. The author investigates the perspective of the Catholic archbishop of Esztergom, Péter Pázmány, whose authority extended also over the Catholic Church in Transylvania, and that of the noblemen who had been educated as Catholics during the last decades of the 16th century, in the context of the pro-Catholic policies of the princes from the Báthory family. She also analyzes the policies of the main princes of the first half of the 17th century, Gabriel Bethlen (1613-1629) and George Rákóczi I (1630-1648), as well as the structural constraints originating from the anti-Catholic stance of the estates of Transylvania, from the suspicion that Catholics might serve the Habsburgs, and from the limited number of available Catholic clergymen. The paper highlights the shift which occurred in the 1630s, when the prince favored the Franciscans coming from the Ottoman-occupied territories in Hungary and Bosnia over the Jesuits who were too closely working together with the Catholic clergy located in Habsburg-ruled Upper Hungary.

Keywords: Catholicism, Transylvania, Péter Pázmány, Jesuits, Franciscans.

Zsigmond Kornis, consilier de prim rang al Transilvaniei, generalul țării și căpitan general al Oradiei, într-o epistolă adresată, în anul 1635, arhiepiscopului de Esztergom, Péter Pázmány, a solicitat o activitate mai intensă din partea acestuia, argumentându-și cererea prin faptul că întreg catholicismul din Transilvania va pieri

* Profesor dr., Universitatea „Eötvös Loránd”, Budapesta. Textul articolului a fost tradus din maghiară în limba română de Annamária Kovács-Năstasă.

după ce generația actuală va dispărea. Amândoi știau bine că au de-a face nu doar cu un topos¹.

În ce a constat diferența între această generație și cea următoare, în ce fel putea avea cea dintâi mai multe posibilități? Aproape toți erau romano-catolici de primă generație. Au fost convertiți încă de la începutul carierei lor, în anii 1580-1590, ca urmare a eforturilor de catolicizare depuse de principii din familia Báthory. Unii dintre aceștia erau copiii politicienilor executați de către Sigismund Báthory în anul 1594 și continuau să existe în rândurile elitei datorită bunăvoinței lui Báthory, iar în ceea ce privește educația lor pe mai departe și aceasta se afla sub oblăduirea principelui, astfel au fost și convertiți. Curtea princiară, iar, mai târziu, și guvernarea habsburgică, s-a ocupat în mod predilect de problema aristocrației tinere romano-catolice. Acest lucru a putut fi observat în toate, începând cu școlarizarea, acordarea unor posesiuni și până la căpătarea unor poziții ierarhice².

Această generație a participat și la valul de peregrinări ale tinerilor aristocrați ardeleni, care învățau în mare număr la universitățile străine. Mulți dintre ei au experimentat și o manieră de-a călători mai puțin voit: între 1604-1607 și 1610-1614 au petrecut mai mulți ani în emigrație la Praga, Viena și în Ungaria Regală³. Aici au contribuit la formarea unui sistem de relații largi și deosebit de vii care, în afară de maghiari, a înrunit și politicienii de la curte, dar și membri ai familiei imperiale. În cazul multora, căsătoria reflecta amprenta anilor petrecuți în Ungaria. Amintim aici doar doi dintre cei mai cunoscuți: Zsigmond Kornis s-a căsătorit cu Ilona Pálffy, o vară mai tânără a lui Miklós Pálffy. Astfel, înrudirea lui cu familiile Pálffy și Illésházy era nu doar mai strânsă, ci a devenit și cumnatul lui Ferenc Daróczy, președintele camerei comitatului Szepes. György Haller a luat-o de soție pe Borbála Nyáry, ajungând astfel cumnatul lui Miklós Esterházy. Dincolo de relații, aceste căsătorii puteau fi considerate deosebit de avantajoase și datorită

¹ Kornis Zsigmond Pázmány Péternek Szinerváralja, 1635. Február 14. [Zsigmond Kornis către Péter Pázmány, Sieni, 14 februarie 1635], Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára [Arhiva Academiei de Științe din Ungaria, Secțiune Manuscrise], Budapest (în continuare: MTKK) Kornis-család levéltára [Arhiva familiei Kornis], Ms 425/II, fol. 1210-1215.

² Péter Erdösi s-a ocupat în mai multe studii cu relațiile existente între Zsigmond Báthory și iezuiți, precum și cu protecția acordată tinerilor nobili ardeleni: Péter Erdösi, *A politikai szinlelés funkciói és megítélése Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvarában* [Funcțiile și aprecierea simulării politice la curtea principelui Zsigmond Báthory din Ardeal], în: G. Etényi Nóra, Ildikó Horn (coord.), *Szinlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai* [Simulare și disimulare. Jocurile de rol în politica maghiară din epoca modernă timpurie], L'Harmattan, Budapesta, 2010, p. 77-108. *Idem*, *Włosi na dworze księcia siedmiogrodzkiego Zygmunta Batorego*, în: *Latinitas Hungarica. Łacina w kulturze węgierskiej*, Jerzy Axer, László Szörényi (coord.), Wydział Artes Liberales – Wydawnictwo DiG, Warszawa, 2013, p. 281-320.

³ Asupra tratativelor timpurii și emigrației: Pál Ács, „*Ha kérdi Isten, Kátay te tőled*” [„De te-ntreabă Domnul pe tine, Kátay”], în „*Ráday-évkönyv*” [Anuarul Muzeului Ráday], vol. VII, 1994, p. 32-45. Legat de emigrația dintre 1610-1614 vezi Ildikó Horn, *Őnagysága merénylői (Gondolatok egy politikai összeesküvésről)* [Atentatorii Domniei Sale (Reflecții asupra unui complot politic)], în Ildikó Horn (coord.), *Tündérország útvesszői* [Căile încalcite ale Țării Zanelor], L'Harmattan, Budapesta, 2005, p. 166-187.

zestrei primite. Are mare importanță faptul că liderii generației dețineau în Ungaria posesiuni însemnate; de pildă, despre Kornis, Esterházy scria că dispune de cel puțin la fel de multe moșii în Ungaria precum în Ardeal. Iar acest lucru, privitor la politica internă din Transilvania care se stabilizează cu greu, asigură un fundal mai sigur și – la nevoie – o cale de scăpare. De altfel, din cauza că la această generație noile strategii matrimoniale se formează mai încet, în special în cazul primelor căsătorii, numărul căsătoriilor mixte este foarte mare, ceea ce însă are și avantajul că pune în mișcare un cerc considerabil al înrudirilor protestante⁴.

Această generație a dezvoltat bune relații și cu biserica romano-catolică din Ungaria, ceea ce s-a întâmplat și datorită faptului că în această perioadă la conducerea bisericii se aflau în număr mare ardeleni. Nu este neapărat vorba despre faptul că Pázmány i-ar fi avantajat în vreun fel pe aceștia, motivul ar fi mai degrabă diferența de fază dintre aspirațiile catolicilor din epoca lui Báthory și imboldul contra-Reformei maghiare. De pildă, în afara lui Péter Pázmány, dintre apropiații arhiepiscopului, tot ardelean era și episcopul de Nyitra, mai apoi de Szerém, Gergely Nagyfalvi, precum și episcopul din Bosnia, Tamás Balásfy, ori episcopii transilvăneni aleși. Cancelarul maghiar, episcopul István Sennyey era fiul aceluia Pongrácz Sennyey, care a fost singurul dintre sfetnicii lui Zsigmond Báthory, supraviețuitor al domniei principelui, care sub domnia lui Basta a salvat viața mai multor camarazi implicați în politică. În anul 1610 și-a găsit și el refugiul în Ungaria, împreună cu familia, iar după trei ani a murit aici. În cazul lui István Sennyey, rămas orfan, sprijinul material și relațiile lui Zsigmond Kornis au făcut posibile terminarea studiilor și începerea unei cariere bisericesti.

Mai târziu, Sennyey – cancelar fiind – a îndeplinit de mai multe ori misiuni diplomatice în Ardeal, unde, printre partenerii săi de discuții, se găsea și contele Kornis⁵. Rudele aristocraților romano-catolici din Transilvania pot fi descoperite și în ordinele monahale. De exemplu, în Ordinul Iezuit se află tineri din familiile Kornis, Wesselényi, Sulyok, Kun și Paczoth. În plus, familiile Wesselényi, Csáky și Kornis au trimis și câte o fată în rândul călugărițelor clarise din Kassa [Bratislava]. Tot iezuiți au fost și György Forró de Háporton [Hopârta], care a îndeplinit pentru mult timp funcția de rector al Colegiului de la Nagyszombat, mai apoi a condus

⁴ Despre căsătoria lui Zsigmond Kornis și relațiile sale cu Miklós Esterházy vezi mai pe larg Angelika Orgona, Zsigmond Kornis, *Egy katolikus főúr I. Rákóczi György fejedelemsége idején* [Un aristocrat catolic sub domnia principelui György Rákóczi I] în Péter Takács (coord.), *Fejedelmek, forradalmak, vasutak* [Principi, revoluții, căi ferate], Debrecen, 2000, p. 77-115.

⁵ Zsigmond Kornis a obținut o bursă de studiu pentru cei doi frați Sennyey: Magyar Nemzeti Levéltár, A Szepesi Kamara levéltára [Arhiva Națională Maghiară, Arhiva Camerei din comitatul Szepes], E 250 Litteræ Cameræ Posoniensis et aliorum, nr. 84, (1610. június 5.) în continuare Endre Veress, *A kis-sennyeyi Sennyey fiúk külföldi iskoláztatása* [Studiile în străinătate urmate de băieții familiei Sennyey din Kis-Sennye], Budapest, 1915; István Fazekas, *A Melith-fiúk bécsi tanulmányai 1630-1631-ben* [Studiile băieților din familia Melith la Viena] în Pál Fodor, Géza Pálffy, István György Tóth (coord.) *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére* [Studii în memoria lui Ferenc Szakály], Budapest, 2002, p. 139-158.

pentru câțiva ani și provincia austriacă. Evident, de aceste relații de rudenie au profitat, reciproc, ambele părți⁶.

În ceea ce privește această generație, asumarea unor roluri politice și relațiile constituiau avantaje ce nu puteau fi concurate. Merită analizată divizarea pe plan confesional a unor poziții de conducere. Organul cel mai însemnat era consiliul princiar, format din douăsprezece membri. În perioada cât a fost principe, Gabriel Bethlen a conlucrat în totalitate cu douăzeci și opt de consilieri. Dintre aceștia, apartenența confesională a două persoane este nesigură, dar jumătate din cei douăzeci și șase rămași erau catolici. În afară de aceștia se mai găsesc doar șase consilieri reformați, trei evanghelici, trei unitarieni și un sâmbătar⁷.

Dintre cei nouăsprezece consilieri ai lui Gheorghe Rákóczi I doar șase au fost catolici, șapte reformați, doi evanghelici, trei unitarieni, iar unuia nu-i cunoaștem apartenența confesională. Gheorghe Rákóczi II, a avut până în anul 1657 doisprezece consilieri din care patru catolici, șase calviști, un evanghelic și unul unitarian⁸. Trebuie menționat însă faptul că, deși vârstnicul Gheorghe Rákóczi avea mai mulți consilieri catolici decât fiul său, totuși, datorită faptului că această funcție dăinuia până la moarte, el și-a moștenit consilierii, pe când fiul său a primit în felul acesta doar unul, iar trei persoane catolice au fost așezate în consiliu chiar de el, înainte de campania militară din Polonia. O evoluție catolică la fel de puternică poate fi observată și privitor la celelalte funcții: dintre cei cinci cancelari existenți în prima jumătate a secolului al XVII-lea trei erau catolici, iar dintre cei nouă trezorieri cinci aveau această confesiune; dintre cei zece președinți ai Tablei princiare – care totodată sunt și președinți în Guberniu – șase au fost catolici. Chiar și în pozițiile interne care sunt considerate funcții de încredere, precum majordomul, pot fi găsite persoane de credință catolică, de pildă, majordomul lui Bethlen, György Petrichevich Horváth, care și-a purtat funcția încă și sub domnia lui Gheorghe Rákóczi I⁹. Așadar, Bethlen nu a exagerat când a scris lui Pázmány, că „am așa de mulți slujitori papiști, încât nici nu cunosc numărul lor, dar aceștia nu sunt cei din urmă, căci eu niciodată nu am desconsiderat pe cineva din cauza religiei”¹⁰.

⁶ Scurta lor biografie vezi: László Lukács, *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I., I: 1551-1600*, Roma, 1978; II: 1601-1640, Roma, 1982; *Monumenta Antiquae Hungariae*, II, 1024-1027; III, p. 880-881; IV, 594, 595.

⁷ Sâmbătarii au fost un curent religios apărut în secolul al XVI-lea, dar nerecunoscut ca religie receptă și nici măcar ca religie tolerată în Transilvania, care avea o dogmatică antitrinitară, bazată pe Vechiul Testament, și sărbătorea sâmbăta (Sabatul) în loc de duminică. Practic, sâmbătarii se plasau religios între iudaism și creștinismul unitarian (nota autorului).

⁸ Referitor la repartiția confesională a consilierilor vezi: Ildikó Horn, *The Princely Council in the Age of Gábor Bethlen* în „Hungarian Historical Review” 2:(4) 2013, p. 824-855.

⁹ Emil Petrichevich-Horváth, *A Petrichevich-család történetének regesztái* [Registrele privind istoria familiei Petrichevich], Pécs, 1942, p. 153, 154, 166-167, 171, 172.

¹⁰ Bethlen Gábor Pázmánynak, Vársárhely, 1625. július 14 [Gábor Bethlen către Pázmány, Târgu Mureș, 14 iulie 1625] în Frankl Vilmos (coord.) *Pázmány Péter levelezése* [Correspondența lui Péter Pázmány], Budapest, 1873, p. 445; Barnabás Guitman, *Szükségesnek tartotta-e Pázmány Péter Erdély önálló államiságát?* [Oare Péter Pázmány considera necesar ca Ardealul să fie un stat de sine stătător?] în Alinka Ajkay, Rita Bajáki, *Pázmány Nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére* [Pe urmele lui Pázmány. Studii din volumul omagial Emil Hargittay], Piliscsaba, 2013, p. 177-182.

Gabriel Bethlen nu a riscat prea mult, permițând atâția catolici în prima linie, deoarece îi controla. Era limpede că atât credința acestora, cât și bunele lor relații cu Habsburgii puteau fi oricând folosite împotriva lor. Lui Imre Bercsényi, care a vizitat, chiar de două ori, Țara Sfântă, Bethlen i-a confiscat toată averea sub pretextul unui conflict sângeros până astăzi neelucidat, care a apărut pe motivul folosirii bisericii. În fapt, fondul problemei îl constituia o bănuială nedovedită, potrivit căreia între Bercsényi și curtea vieneză ar fi existat o corespondență secretă, prin care cel învinuit ar fi transmis informații legate de pregătirile militare ale principelui¹¹.

Zsigmond Kornis a trebuit să experimenteze tot pe propria piele că obținerea funcțiilor importante nu însemna totodată și câștigarea încrederii principelui. La atacul lui Homonnai, mai mulți catolici – printre care Kornis și Pál Forró – au fost închiși de către Bethlen în cetățile Făgăraș și Kővár [Remetea Chioarului], moșiile fiindu-le confiscate. În 1626, referitor la planul de catolicizare inițiat de soția principelui, Ecaterina de Brandenburg, Kornis a avut aceeași soartă. Deși a fost reabilitat de două ori, iar Bethlen până și în testamentul său i-a cerut scuze, această întâmplare i-a oferit lui Kornis o lecție deosebit de instructivă, deoarece a putut vedea entuziasmul cu care stările protestante deveneau parteneri principelui atunci când se punea problema luării de atitudine împotriva catolicilor și considerau comportamentul ilegal al acestuia ca înțelept și prevăzător¹².

În afara de toate acestea, la fel cum reiese și din exemplul lui Imre Bercsényi, Gabriel Bethlen a făcut o continuă epurare, în special în rândul elitei catolice, însă metodele sale erau mult mai pașnice și generoase decât cele ale înaintașilor lui, cum ar fi de pildă, renunțarea la partidul Kendy-Sarmasághy.

În anul 1614, Bethlen le-a acordat amnistia, mai mult decât atât, au avut și posibilitatea de a reveni în viața politică ajungând chiar în vârful puterii. Atunci însă când István Kendy s-a căsătorit cu văduva lui Gabriel Báthory, iar Zsigmond Sarmasághy și-a însurat fiul vitreg cu Anna Báthory, Bethlen a considerat aceste întâmplări – pe bună dreptate – acțiuni ale învrăjbirii. Kendy, Sarmasághy și băiatul vitreg, Zsigmond Jósika, au fost nevoiți să se refugieze. Într-un mod asemănător a trebuit să plece și György Haller. Vina lui era că a fost cumnatul lui Esterházy. După ce Esterházy a devenit palatin, Bethlen, după o scurtă perioadă de așteptare, a considerat că această relație îi pricinuieste mai degrabă neajunsuri decât avantaje. De altfel, în cadrul disputei Pázmány–Esterházy, palatinul a fost învinuit și de către arhiepiscop că ar fi aspirat la tronul princiar încercând să-l folosească în acest scop – împotriva voinței acestuia – pe Haller. „Dar când domnul

¹¹ Kálmán Thaly, *A székesi gróf Bercsényi család*, I: 1525-1689 [Familia grofilor Bercsényi de Székes, I, 1525-1689], Budapest, 1885, p. 73-77.

¹² Pemeszi Gábor levele Forgách Zsigmondnak, Ecsed, 1616. július 22 [Epistola lui Gábor Perneszi către Zsigmond Forgách, Ecsed, 22 iulie 1616] în Sándor Szilágyi (coord.) *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* [Memorii despre Dieta Transilvaniei], vol. VII., Budapest, 1881, 370, (în continuare EOE); Angelika T. Orgona, *Unikornisok Tündérországbán. A ruszkai Kornisok Erdélyben.* (1546 k.-1648) [Inorogii din Țara Zânelor. Familia Komis de Rusca în Ardeal], L'Harmattan, Budapest 2014, p. 157-173.

Palatin a mers în Provincia de Sus armata manu, [1631] sârmanul György Haller, în mare secret (pe care l-am și ținut cât a trăit), a zis plângând că el este trimis să ia măsuri ca oamenii să-l aleagă [pe Esterházy] principe, dar (după cum spunea) nicicând nu va face asta, ne duce la pieire atât pe sine, cât și pe noi”¹³.

Așadar, Bethlen a curățat elita catolică de elementele pe care le considera periculoase vis-a-vis de propria persoană. Efectele acestor acțiuni puteau fi resimțite și de generația următoare. Tinerii care au pornit în carieră, beneficiind de poziții bune, dacă izbuteau, își mutau mai degrabă centrul de greutate al activității lor în Ungaria Regală, așa cum s-a întâmplat, de pildă, în cazul lui Sándor Sennyey ori în situația celor doi frați Csáky. Din cauza pierderilor menționate, elita catolică a devenit mult mai maleabilă și mai precaută din punct de vedere politic, iar, începând din această perioadă, noțiunea de catolicism nu mai putea fi asociată în mod automat cu cea de simpatizant al Habsburgilor.

Sub aspect confesional, obiectivele elitei catolice erau clar conturate. Membrii acesteia erau convinși că cea mai importantă sarcină este anularea ori cel puțin atenuarea efectelor legilor anti-catolice ale Dietei de la Bistrița din 1610. La această adunare, a fost din nou interzisă pătrunderea iezuiților pe teritoriile Principatului, în plus s-a hotărât ca cei de rit catolic să nu aibă episcop, iar în localitățile Teiuș, Alba Iulia, Mănăștur, Șumuleu și în Scaunul Odorhei să nu poată locui preoții catolici¹⁴. În afara eforturilor depuse pentru recăpătarea episcopiei, catolicii încercau să îmbunătățească situația creată de lipsa clericilor și să asigure formarea preoților; au dorit totodată să păstreze sistemul de școlarizare catolică și liberul acces la universități. La toate forurile posibile declarau că cei de confesiune romano-catolică din Ardeal sunt parte componentă a bisericii catolice din Ungaria, rugându-l pe arhiepiscopul Pázmány și pe palatinul Esterházy să intervină la principe în vederea libertății cultului lor¹⁵.

În recâștigarea pozițiilor catolicilor cea mai aprigă luptă a pornit în jurul demnității de episcop al Transilvaniei. Potrivit dorinței ardelenilor și la propunerea lui Pázmány, principele (Gabriel Bethlen) l-a investit în funcția de episcop, încă din 1618, pe István Szentandrás Csiki. Însă papa nu a confirmat nici numirea acestuia și nici cea a urmașilor săi, deoarece nu dorea să recunoască dreptul de patronat al principelui Transilvaniei asupra teritoriilor, pe care, în realitate, nu-și exercita puterea și unde episcopul nu putea trece granița diocezei sale. În schimb regele Ungariei, susținut de Pázmány, și-a menținut punctul de vedere, potrivit căruia, pe teritoriile

¹³ Pázmány Péter levele Püski Jánosnak, 1636. október 3 [Epistola lui Péter Pázmány către János Püski, 3 octombrie 1636], în Hanuy Ferenc (coord.) *Pázmány Péter összegyűjtött levelei* [Colecția de epistole ale lui Péter Pázmány], Budapest, 1910-1911, 2, p. 706.

¹⁴ Az 1610. március 25-április 3. között megtartott beszercei országgyűlés 7. Cikkelye [Articolul 7 al Dietei de la Bistrița care a avut loc între 25 martie-3 aprilie 1610]: EOE, VI, 170-173.

¹⁵ În Arhiva Primatului din Esztergom se găsesc o serie de scrisori de acest gen: Acta Radicalia Classis X, 9-11. titlu (MOL, Depozit pentru microfilme). Câteva exemple specifice: Zsigmond Haller Pázmánynak, Bethlen, 1624. március 25 [Zsigmond Haller către Pázmány, Beclean, 25 martie 1624]. (cut. 2645, fol. 23); Bornemisza Ferenc Pázmánynak, Kolozsvár, 1634. november 25 [Bornemisza Ferenc către Pázmány, Cluj, 25 noiembrie 1634]. (cut. 2646, fol. 354-357).

care au aparținut cândva coroanei maghiare să-și exercite în continuare dreptul de numire. Această dispută ce a durat mai mulți ani s-a desfășurat în detrimentul catolicilor din Ardeal, însă, din cauză că nu se referea doar la aceștia, ci a afectat și teritoriile supuse, Pázmány, referitor la problema ardelenilor, nu putea nici să renunțe și nici să găsească compromisuri.

Stărilor protestante transilvănene au dat dovadă de o rezistență intransigentă față de încercările catolicilor, iar în această atitudine principii erau de partea lor. În plus, protestanții au fost sprijiniți și de unde nu se așteptau: preoții secui căsătoriți au protestat împotriva intrării și a vizitei episcopului ales al Ardealului. O altă problemă existentă în legătură cu episcopia, retrocedarea proprietăților bisericesti, evident, nici nu a mai fost pusă în discuție. Aristocrații catolici s-au angajat să asigure episcopului o reședință și venituri potrivite rangului său; cei din familiile Kornis, Haller, István Erdélyi, János Wass, precum și alții, s-au adresat, rând pe rând, arhiepiscopului și principelui, desemnându-și proprietăți ale căror venituri le-au destinat întreținerii episcopului. Disputele legate de episcopie au adus însă un oarecare avantaj. Bethlen, ca să preîntâmpine numirea episcopului, l-a investit pe Márton Fejérdi vicar, ceea ce față de situația precedentă însemna un pas înainte¹⁶.

Primul succes important al catolicilor era legea utilizării bisericilor conform hotărârii Dietei de la Cluj din 1615¹⁷. Astfel, biserica și casa parohială, împreună cu veniturile acestora le-au primit cei ce erau în majoritate, iar minoritarilor li s-a construit o casă de rugăciune din banii comunității. În cazul în care erau mai multe biserici, au primit o biserică și minoritarii. Pentru catolici, acest lucru însemna că au putut reveni în bisericile din Mănăstur, Teiuș, Odorhei și Șumuleu. Predarea bisericilor însă dura mai multe decenii, iar acolo unde se făcea mai rapid era vorba despre clădiri aflate în ruină, care nu mai erau folosite. Renovarea acestora se afla sub patronatul aristocraților, de pildă, biserica din Monostor [Mănăstur] a fost reclădită pe cheltuiala lui István Erdélyi. În această perioadă, aristocrația se ocupa cu plăcere de ridicarea unor biserici și capele, care fiind alipite castelelor asigurau familiei practicarea netulburată a religiei lor, așa cum poate fi observat și în cazul familiei Haller¹⁸.

În recăștigarea pozițiilor catolice lipsa preoților era în continuare o problemă serioasă.

¹⁶ Károly Veszely, *Erdélyi egyháztörténeti adatok* [Date privind istoria bisericii din Ardeal], Kolozsvár, 1860, I, 333-335; Vencel Biró, *Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus* [Gábor Bethlen și catolicismul din Transilvania], Kolozsvár, 1929, p. 3-18.; Temesváry János, *Csikmádéfalvi Szentandrás István erdélyi püspök* [Episcopul din Ardeal, István Csikmádéfalvi Szentandrás] în „Erdélyi Múzeum”, 1912, p. 55-71.

¹⁷ Articolul 34, 35 și 36 al Dietei de la Cluj care a avut loc între 27 septembrie-13 octombrie 1615: EOE, VII, 286, 287.

¹⁸ Haller Zsigmond testamentuma, 1626. január 20 [Testamentul lui Zsigmond Haller, 20 ianuarie 1626], in Tüdös S. Kinga (coord.), *Erdélyi testamentumok* [Testamente din Transilvania], Mentor, Marosvásárhely, 2008, vol. III., p. 93-96, și Haller István testamentuma, Bethlen, 1656. szeptember 3 [Testamentul lui Zsigmond Haller, Beclean, 3 septembrie 1656], Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, Fond Familial Haller, fasc. 13, ff. 1-4.

Toate rapoartele legate de situația catolicilor din Ardeal au menționat acest lucru, dar și incultura preoților, împreună cu problema preoților însurați din Secuime. Epistolele aristocraților adresate lui Pázmány tratau toate acestea ca subiect principal. Totodată se solicita de urgență trimiterea unor preoți de bună morală și bine instruiți. De pildă, Kornis a cerut odată arhiepiscopului preoți pentru patruzeci de locuri¹⁹. Cu recomandarea aristocraților, de la școala franciscană din Șumuleu Ciuc și de sub mână iezuiților au sosit în Ungaria o serie de băieți ardeleni pentru a-și dedica viața bisericii. Alături de Pázmány, atât György Forró, cât și episcopii aleși din Transilvania, István Csiki și István Simándi, au contribuit la netezirea căii studioșilor. Cei mai buni au ajuns și la Viena, în colegiul „Ferdinandum” ori la „Pazmanum” și la „Collegium Germanico-Hungaricum” din Roma. Majoritatea acestor tineri însă, în special cei mai talentați, erau totuși pierduți pentru cei din Transilvania, deoarece Biserica Romano-Catolică din Ungaria se confrunta de asemenea cu lipsă de preoți, de aceea i-a absorbit pe loc clericii tineri și bine pregătiți ai căror cea mai mare parte, oricum, nu mai dorea să se întoarcă în Ardeal²⁰.

Un alt succes al aristocraților catolici se leagă de Ordinul Iezuit. Această relație dintre Gabriel Bethlen și iezuiți a fost un subiect adesea tratat în literatura de specialitate. În ceea ce privește revenirea iezuiților, fără doar și poate, Bethlen era promotorul. Principele era condus mai cu seamă de interese politice, și nu întâmplător, această relație atinge intensitatea maximă în cele două perioade: 1616-1618 și preajma anului 1624. Bethlen era extrem de precaut când a permis intrarea iezuiților. Legile de interdicție pentru aceștia nu au fost anulate de Dietă, iar călugării nu puteau reveni decât incognito. Numărul lor și aria de funcționare erau desemnate de către principe. Mai întâi au putut veni doar trei iezuiți: doi dintre ei au lucrat la Mănăstur, iar unul la Alba Iulia împreună cu personalul laic ajutător. Aveau condiții destul de dificile și erau aproape izolați. În anul 1624 au primit aprobare încă doi iezuiți, care s-au așezat la Caransebeș²¹.

¹⁹ Haller Zsigmond Pázmánynak, Bethlen, 1624. március 25 [Zsigmond Haller către Pázmány, Beclean, 25 martie, 1624], Esztergomi Primási Levéltár [Arhiva Primatului din Esztergom], Acta Radicalia Classis X, 10. titlu f. 23.; Kornis Zsigmond Pázmány Péternek, Szinerválja, 1635. február 14 [Zsigmond Kornis către Péter Pázmány, Seini, 14 februarie, 1635], MTAKK, Veress Endregyűjtemény [Colecția Endre Veress], Kornis-család levéltára [Arhiva familiei Kornis], Ms 425/II, fol. 1210-1215.; Vezi și Tamás Gergely Fazakas, Orsolya Száraz, „A' mint ezt Pázmány Péter Cardinál szépen megmutattya” - Kolosvári Pál és a Haller György felett mondott halotti prédikációja (1630) [„Precum cardinalul Péter Pázmány frumos ne arată” – predică la înmormântarea lui Pál Kolosvári și György Haller (1630)], in Pázmány nyomában [Pe urmele lui Pázmány], *op. cit.*, p. 147-158.

²⁰ Ferenc Kollányi, *Esztergomi kanonokok 1100-1900* [Canonicul de Esztergom 1100-1900], Esztergom, 1900, p. 222, 234, 243, 257, 266; Endre Veress, *A római Collegium Hungaricum anyakönyve* [Registrele de la Collegium Hungaricum din Roma], Budapeșt., 1917, p. 41-43; István Fazekas, *A bécsi Pazmanum magyarországi hallgatói 1623-1918* [Studentii maghiari ai colegiului Pazmanum din Viena], Budapeșt, 2003.

²¹ În legătură cu dificultățile și condițiile instalării acestora aduce numeroase date noi: Mihály Balázs, Ádám Fricssy, László Lukács, István Monok (coord.), *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók* [Misiunile iezuite din Ardeal și din teritoriile supuse], I/1: 1609-1616; I/2: 1617-1625, Szeged, 1990, p. 278-281, 303-308, 340, 341, 440-444; Antal Molnár, *Jezsuita misszió Karánsebesen* [Misiune iezuită la Caransebeș], în *idem* (coord.) *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon* [Misiune imposibilă? Iezuiți din Ardeal și Ungaria de Nord] L'Harmattan, 2009, p. 147-186.

Merită văzute și persoanele care au ajuns în acest fel în Ardeal: în afara lui Márton Bauda, de origine cehă, toți aveau legături transilvănene. S-au născut și au studiat aici ori au predat aici înainte de 1603, așadar nu erau necunoscuți nobililor catolici. Cei doi iezuiți care au sosit primii se aflau deja mai devreme în relații personale cu însuși principele. În 1613 Bethlen, pe când se găsea la Belgrad, a avut mai multe întâlniri cu părintele iezuit István Szini. Încă de atunci l-a chemat în Ardeal pentru a facilita și astfel învoiala cu nobilii catolici refugiați în Ungaria. Unui alt iezuit, Gergely Vásárhelyi²², principele i-a salvat chiar viața atunci, când la Pécs, datorită rolului său în disputa despre calendar, demnitarul turc l-a condamnat la moarte, dar la intervenția lui Bethlen a schimbat această osândă în exil²³. Astfel, potrivit punctului de vedere al principelui și al stărilor catolice, în țară trebuiau să vină iezuiți maghiari și – pe cât posibil – originari din Transilvania. Pe la sfârșitul domniei lui Bethlen și în timpul domniei lui Gheorghe Rákóczi I, numărul iezuiților activi din Ardeal crescuse treptat, mulți dintre aceștia s-au așezat la curțile nobililor, deschizându-și porțile și o școală nouă. Câțiva tineri nobili au fost atrași de ordinul iezuit, dar acest lucru nu-l încânta nici pe Pázmány, nici pe Kornis.

Potrivit părerii lui Pázmány, nobilimea poate face mai mult pentru catolicism dacă rămâne patronul acestuia, iar argumentul lui Kornis era că tânărul devenit călugăr nu poate crește numărul nobililor catolici, iar pe termen lung, acesta ar putea duce chiar la dispariția familiei. Zsigmond Kornis a încercat să-l oprească și pe propriul văr de la vocația monahală. István Bethlen scrie despre acest subiect: „înțeleg și faptul că Dumneata nu-l poți face să părăsească sutana, nici promițându-i o domnișoară frumoasă, un cal bun ori niște straie minunate... totuși, nu-l lăsa cu ușurință, dragă unchiule, căci și fără el se găsesc destui pateri...”²⁴.

În realitate, activitatea iezuiților era posibilă datorită patronatului unor aristocrați. La Alba Iulia, principala lor susținătoare era Anna Wesselényi; István Szini a locuit mult timp în casa dănsei, iar prima lui școală tot aici a fost deschisă. Școala și biserica din Mănăștur erau susținute și au funcționat, în primul rând, grație donațiilor făcute de István Wesselényi, János Wass, István Erdélyi. În testamentul lor, Erdélyi și Wass au lăsat mare parte din averea lor școlilor iezuiților din Ardeal și instituțiilor ecleziastice din Ungaria²⁵. În cazul lui János Wass avem

²² În această perioadă au activat doi iezuiți cu nume asemănător în Ardeal: Gergely Vásárhelyi și Dániel Vásárhelyi. Ambii sunt prezenți în acest studiu.

²³ Béla Holl, *Vásárhelyi Gergely pályája (1560-1623)* [Activitatea lui Gergely Vásárhelyi] în „Irodalomtörténeti Közlemények” [Publicații de istorie literară], 1983, p. 157-162, și *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók* [Misiunile iezuite din Ardeal și din teritoriile supuse], op. cit. vol. I/1-2, p. 141, 166-169, 247-251, 278-281.

²⁴ Bethlen Gábor Kornis Zsigmondnak, Huszt, 1638. február 14 [Gábor Bethlen către Zsigmond Kornis, Huszt, februarie 1638], MTAKK, Ms 425/II, fol. 1358-1363.

²⁵ În legătură cu aceasta există mai multe date: *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók* [Misiunile iezuite din Ardeal și din teritoriile supuse], op. cit., vol. I/1-2, p. 266-269, 302-311, 333-340, 418, 419, 441, 442, 458; Margit Tóth, István Wesselényi, *Imádságoskönyvének forrása* [Sursa privityoare la cartea de rugăciuni a lui István Wesselényi], „Irodalomtörténeti Közlemények” [Publicații de istorie literară], 1985/2, p. 189-193; Vilmos (Fraknoi) Frankl, *Pázmány Péter és kora*, Pest, 1872, III, p. 371.

norocul că s-a păstrat o parte din corespondența sa cu iezuiții din Viena și Nagyszombat din perioada 1625-1630, de pildă, epistolele către György Forró, György Káldi, Dániel Vásárhelyi. Din toate acestea reiese faptul că aristocrații, în special cei care au fost cândva discipoli iezuiți, au păstrat legăturile cu iezuiții maghiari din provincie și îi susțineau regulat pe alumnii lui Pázmány și colegiile din Nagyszombat și Pozsony [Bratislava] prin donații în alimente și bani. La schimb, iezuiții trimiteau membrilor familiilor Wass, Kamuthy, Bornemisza și Mindszenthii obiecte de cult și cărți. Generozitatea lui János Wass rezultă și din faptul că a dorit să ridice altarul principal din biserica iezuită din Viena cu proprii bani, i-au fost trimise și planurile, dar Pázmány și Dániel Vásárhelyi au încercat să-l convingă să dea ceastă sumă mai degrabă la Győr ori la Nagyszombat pentru construirea unor biserici din Ungaria²⁶.

În timpul domniei lui Bethlen, aristocrația din Ardeal i-a sprijinit mai curând pe iezuiți decât pe franciscani. Acest lucru se explică, în parte, prin diferențele existente în ceea ce privește instruirea și mentalitatea acestora, iar parțial și printr-o oarecare separație: cei mai influenți protectori trăiau în comitate, pe când franciscanii locuiau printre secui. La începutul epocii, în cadrul nobilimii se delimitau unii de alții protectorii iezuiților și ai franciscanilor. Un exemplu cu totul deosebit era cel alui Gotthárd Kun de Osdola, care susținea deopotrivă ambele ordine, mai mult decât atât, printre rudele sale apropiate s-au aflat un franciscan și un iezuit²⁷.

Protectorul cel mai important al mănăstirii de la Șumuleu Ciuc era István Petky, iar ceilalți susținători se găseau în sânul nobilimii mici și mijlocii din partea locului²⁸.

Catolicismului din Ardeal îi dăunau mult animozitățile între iezuiți și franciscani; aceste animozități izbucniseră de fapt la Roma din cauza rivalităților legate de misiunile în China, dar efectul lor s-a resimțit și în Transilvania. În plus,

²⁶ În arhiva familiei Wass din Cege [Țaga] sunt păstrate șaisprezece epistole iezuite adresate lui János Wass concepute de György Forró, Dániel Vásárhelyi, Lukács Ravasz, György Káldi, István Móry și Ferenc Paczóth, publică: Ildikó Horn, *Magyar jezsuiták levelei a czegei Wass-levéltárban* [Epistolele iezuiților maghiari din arhiva-Wass din Czege], în: *Tündérország op. cit.*, p. 200-231.

²⁷ György István Tóth (coord.), *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627-1707)*, Róma-Budapest, 1994, p. 241-250.

²⁸ Judit Balogh, *A dersi Petki család felemelkedése a 16. század második felében* [Ascensiunea familiei Petki din Ders în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea], în *idem, Székelyföldi Karrierék. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16. század második felében* [Carriere din Ținutul Secuiesc. Posibilitățile de dobândire a puterii privitor la nobilimea din Scaunul Odorhei în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea], L'Harmattan, 2010, p. 202-221. În general, pentru relațiile confessionale secuiești Judit Balogh, *Felekezeti csoporttudat a székely elitben a 17. század végén* [Conștiință de grup confesional la elita secuiescă de la sfârșitul veacului al XVII-lea], în Peter Kónya, Annamária Kónyová (coord.) *Od reformácie po založení cirkvi - A reformációtól egyházalapításig: a szepesváraljai zsinat 400. Évfordulójára* [De la reformă la întemeierea bisericii: la cea de-a 400-a aniversare a sinodului din Szepesváralja], Presov 2015, p. 259-267; *idem, A székel nemesség és a vallási hovatartozás kérdése a 17. században* [Nobilii secui și problema apartenenței confessionale în secolul al XVII-lea], în „Egyháztörténeti Szemle” [Cronică de istorie bisericească], 2001/2, p. 87-92.

Szini și Gergely Vásárhelyi au lucrat mai devreme la misiunile din Belgrád și din teritoriile aflate sub administrație otomană directă, ajungând deja de pe atunci în dezacord cu franciscanii. În afara de toate acestea, la Șumuleu-Ciuc se instalase o perioadă de criză, călugării vârstnici nu-și puteau îndeplini corespunzător sarcinile, nu aveau succesori, iar disciplina și-a mai pierdut din rigurozitate²⁹.

Protectorul mănăstirii a devenit Pázmány, care a trimis memorii la Congregație, iar mai apoi i s-au alăturat prin epistolele lor și aristocrații din Ardeal. Rezolvarea situației franciscanilor din Transilvania era mult îngreunată de nepotrivirile existente între anumite ramuri ale ordinului și de faptul că la diferitele niveluri ale conducerii bisericii au fost propuse soluții divergente. Disputele legate de încredințarea mănăstirii din Șumuleu-Ciuc capucinilor au durat mai mulți ani. În sfârșit, s-a renunțat la acest lucru, deoarece nici Pázmány, nici ardelenii și nici capucinii, care în marea lor majoritate erau de naționalitate cehă și germană, nu au sprijinit această idee. Priceperea misionarilor italieni – în special datorită problemelor lingvistice – era contestată atât de Pázmány, cât și de nobilii ardeleni³⁰.

Între 1630-1635 elita catolică din Transilvania a trăit un moment decisiv. Relaxarea și succesele din perioada domniei lui Bethlen nu au continuat. Politica și viziunea religioasă mult mai rigidă a lui Rákóczi au întârziat din nou reușita catolicilor. Chiar și desemnarea unui vicar a durat mai mulți ani. Rákóczi a ridicat mai multe obiecții, pe iezuiții infiltrați și franciscanii străini îi considera spioni, iar lui Kornis i-a interzis să poarte vreo corespondență cu Pázmány. A încercat să împiedice orice preocupare care facilita intervenția bisericii romano-catolice maghiare – iar prin aceasta cea a Habsburgilor – în problemele interne ale Transilvaniei. Catolicii ardeleni au „digerat” cu greu acest regres, iar alături de principe îi acuzau și pe îndumătorii bisericii din Ungaria. Plin de amărăciune, Zsigmond Kornis i-a imputat lui Pázmány că arhiepiscopul, care ar fi trebuit să le fie principalul protector, i-a lăsat de izbeliște. Situația a fost agravată și de disputele în jurul numirii episcopului ales din Ardeal, care dura de mai mulți ani; ardelenii nu au acceptat argumentele lui Pázmány, dorind ca în locul lui István Simándi să fie desemnat Dániel Vásárhelyi, cel care se afla deja în interiorul sistemului. Elita a fost demoralizată atât de această dispută, cât și de faptul că nu s-a găsit rezolvare la penuria de preoți, astfel și-a pierdut încrederea în conducerea bisericii din

²⁹ Fortunát Boros, *A csiksomlyói harminckét Confrater* [Cei treizeci și doi de confrăți din Șumuleu-Ciuc], Kolozsvár, 1923, p. 34-43, 70-72; idem, *Az erdélyi Ferencrendiek* [Ordinul franciscan din Ardeal], Kolozsvár, 1927; József György, *A Ferencrendiek élete és működése Erdélyben* [Viața și activitatea ordinului franciscan în Ardeal], Kolozsvár, 1930; Ferenc Galla, *A csiksomlyói ferencrendi kolostor viszontagságai Bethlen Gábor idején* [Vicisitudinile mănăstirii franciscane din Șumuleu Ciuc pe vremea lui Gábor Bethlen], în „A Bécsi Magyar gróf Klebelsberg Kuno Történetkutató Intézet 1934. évi évkönyve” [Anuarul Institutului Maghiar de Cercetare Istorică graf Klebelsberg Kuno din Viena - 1934], Budapesta, 1934, p. 283-302; Antal Molnár, *Az udvarhelyi „Missio Siculica” kezdetei az 1650-es években* [Începuturile lui „Missio Siculica” din Odorhei în anii 1650], în *Lehetetlen küldetés* [Misiune imposibilă], p. 195-213.

³⁰ *Relationes missionariorum*, p. 15-20, 259.

Ungaria³¹. Grupului format din Kornis, Kovacsóczy, Mihály Tholdalagi și István Haller i-a atras atenția faptul că principele a acceptat mai degrabă pe franciscanii bosniaci, care funcționau în apropierea localității Caransebeș. Aceștia au venit de pe teritoriile care se aflau sub dominație otomană, așadar nu exista pericolul să transmită vreo influență habsburgică.

Aristocrații catolici au ajuns la o cotitură: vor aștepta în continuare ajutorul bisericii din Ungaria în privința emancipării confesionale ori se vor folosi de circumstanțele oferite de statutul de ardelean? Au ales cea de-a doua variantă. L-au chemat pe István Salinai care convergea la graniță împreună cu tovarășii săi franciscani, apoi au mai cerut de la superiorul bosniac și alți călugări. Franciscanii bosniaci s-au așezat mai întâi la curțile nobiliare, în timp ce István Kovacsóczy a obținut de la principe îngăduința ca aceștia să poată funcționa în teritoriul principatului³². Cu ajutorul lui Mihály Tholdalagi, franciscanii au întemeiat la Mikháza [azi Călugăreni] o biserică și o mănăstire. Clădirea era destul de rudimentară, dar nobilii aristocrați s-au îngrijit în mod potrivit de cele trebuincioase călugărilor, mai mult decât atât, conform notelor de posesor din cărțile păstrate, aceștia au fondat și o bibliotecă³³. Între timp la Roma, Salinai a căpătat de la cardinalul Barberini numirea sa ca șef al misiunii din Ardeal.

După moartea lui Pázmány, catolicii din Ardeal au recunoscut nevoia de a înființa un organism ecleziastic de sine stătător în Transilvania. Între Șumuleu Ciuc și Mikháza [Călugăreni] s-au purtat discuții în vederea unei colaborări, iar István Haller și-a asumat sarcina de a construi pe moșia sa de la Fejéregyháza [Albești] o nouă mănăstire; s-a discutat și de înființarea unei mănăstiri la Nyújtód [Lunga]. Pe baza acestor argumente, Haller a propus la Roma instituirea unui vicariat de sine stătător în Ardeal. În același timp au continuat tratativele și cu principele, iar Kornis și tovarășii săi au obținut, după o grea controversă, numirea lui István Salinai în funcția de vicar. Bula papală, care a permis înființarea vicariatului, a fost semnată în februarie 1640; primul vicar a devenit Salinai³⁴. Astfel, în istoria catolicismului din Transilvania a început o nouă, însă la fel de anevoioasă etapă.

³¹ Pázmány Frankl, *op. cit.*, vol. I, p. 193, 194; EOE, IX, 440; X, 230, 267, 307, 308. – Kornis folyamodványa a katolikusok nevében I. Rákóczi Györgyhöz, Gyulafehérvár, 1640. május 17, [Petiția lui Kornis către György Rákóczi I în numele catolicilor, Alba Iulia, 17 mai 1640], MTAKK, Ms 425/II, f. 1454–1464.

³² Veszely, *Erdélyi egyháztörténeti adatok* [Date privind istoria bisericii din Ardeal], p. 144, 328, 342.

³³ Pálma Tulit, *A Mikházi Ferencendi Kolostor Könyvtára* [Biblioteca mănăstirii franciscane de la Mikháza], in Kiss Jenő (coord.) *Örökség és feladat: Tanulmányok romániai magyar könyvekről, könyvtárakról* [Moștenire și misiune: Studii despre cărți și biblioteci maghiare din România], Sepsiszentgyörgy, 1995, p. 29-39.

³⁴ *Relationes missionariorum*, p. 11-13, 247-257.